

Pauls BALODIS
Latvijas Universitāte

TOPONĪMISKAS IZCELSMES UZVĀRDI LATVIJĀ: SASTATĀMAIS ASPEKTS

Latviešu uzvārdu etimoloģiskajai semantikai līdz šim nav pievērsta īpaša uzmanība. Galvenokārt šai sakarā pieminami Ernesta Bleses (Blese 1929) un Veltas Staltmanes (Сталтмане 1981) pētījumi. Tomēr līdz šim nav neviena darba, kur latviešu uzvārdi būtu salīdzināti ar citu tautu antroponīmisko sistēmu.

1929. gadā Ernests Blese rakstīja: “Mūsu dienās īsti latvisko uzvārdu ir tikai drusku vairāk par pusi no visiem latviešu uzvārdiem, pārējie ir sveši – vācu, krievu, poļu u. c.” (Blese 1929, 24). Pēc Veltas Staltmanes pētījumiem, tikai apmēram 34 % no latviešu uzvārdiem var tikt uzskatīti par latviskas cilmes vārdiem (Сталтмане 1981, 39 t.).

Kā zināms, parasti tiek uzsvērts, ka uzvārdi Latvijā radušies vēl: tikai 19. gs. sākumā Kurzemē un Vidzemē, bet Latgalē – 19. gs. otrajā pusē (Upeļnieks 1936, 25; Сталтмане 1981, 7). Tomēr no Ernesta Bleses apkopotajiem materiāliem izriet, ka pilsētās, it īpaši Rīgā, uzvārdi lietoti jau daudz agrāk. Kā varam spriest pēc vēsturiskiem dokumentiem, jau kopš 15. gs. var runāt par uzvārdiem Rīgā, bet to plašāka lietošana ieviesusies 16. gs.

Neraugoties uz atšķirīgo uzvārdu došanas un attīstības vēsturi, jau pirmajā acu uzmetienā var pamanīt daudzas uzvārdu līdzības, kas saista dažādas tautas un zemes. Vairums uzvārdu ir darināti no sugasvārdiem, kas apzīmē cilvēka ārējās vai rakstura īpašības (lielākoties tās ir bijušas iesaukas, kas vēlāk pārtapušas uzvārdos), kā arī no amatu un profesiju nosaukumiem (visās kaimiņvalodās ir uzvārdi ar nozīmi ‘kalējs’, ‘cepurnieks’, ‘kalps’, ‘kurpnieks’, ‘melderis’, ‘mucinieks’, ‘mūrnieks’), no tautu nosaukumiem (visās apkārtējās valodās ir uzvārdi ar nozīmi ‘krievs’, ‘polis’, ‘vācietis’, ‘zviedrs’). Viena no visiecienītākajām latviešu uzvārdu grupām ir floras semantikas antroponīmi, kas darināti no koku, puķu, ogu, kultūraugu un auga daļu nosaukumiem. Ļoti plaši pārstāvēta ir faunas semantika: uzvārdi, kas radušies no putnu nosaukumiem (tādu latviešu valodā ir visvairāk), no meža dzīvnieku vārdiem, no mājdzīvnieku nosaukumiem, no dažādu zivju nosaukumiem, kā arī no sīku dzīvnieku nosaukumiem. Plaša un sazarota ir fiziogrāfiskā semantika uzvārdos: visbiežāk minēta ir paaugstināta reljefa nomenklatūra (visās salīdzināmajās valodās ir sastopami uzvārdi ar nozīmi ‘kalns’), ievērojami retāk ir sastopamas pazemināta reljefa leksēmas ar nozīmi ‘leja’,

‘grava’, ‘grāvis’. Īpaši latviešu uzvārdos ir izplatīti ūdens objektu nosaukumi ‘ezers’, ‘upe’, ‘strauts’. Visvairāk atšķirību starp salīdzināmajām valodām vērojams citas konkrētas vai abstraktas nozīmes uzvārdos: vienā valodā kāds priekšmeta nosaukums liekas piemērotāks uzvārda darināšanai, bet citā – ne, piemēram, somu uzv. *Kirves* ‘cirvis’, *Nuotio* ‘ugunskurs’, ig. *Kohv* ‘kafija’, *Leib* ‘maize’, *Viinalass* ‘vīnaglāze’, poļu *Baraban* ‘bungas’, *Czajnik* ‘tējkanna’, kr. *Борщ* ‘biešu zupa’, vācu *Grenz* ‘robeža’, *Sieb* ‘siets’.

Uzvārdi tiek darināti ne tikai no dažādas nozīmes sugasvārdiem, bet arī no īpašvārdiem: no personvārdiem¹ (daudzu tautu uzvārdos tādi patronīmiski antroponīmi dominē) un no vietvārdiem. Šis raksts veltīts tieši pēdējiem, resp., toponīmiskas izcelsmes latviešu uzvārdiem un to salīdzinājumam ar kaimiņos dzīvojošu tautu – igauņu, somu, lietuviešu, poļu, krievu un vāciešu – uzvārdu semantiku, izceļot līdzīgo un atšķirīgo.

Lai salīdzinājums būtu līdzvērtīgs, bija jāizvēlas atbilstoša apjoma antroponīmiskais materiāls, kas būtu pieejams visās salīdzināmajās valodās. Par tādu izraudzīti galvaspilsētu telefonu abonentu saraksti (Rīgas 1999–2000. g., Tallinas 2000. g., Helsinku 1998. g., Viļņas 1999. g., Varšavas 2001. g., Maskavas 1999. g.): attiecīgajos gados Rīgā bija 814 000 iedzīvotāju, Tallinā – 415 000 iedzīvotāju, Helsinkos – 546 000 iedzīvotāju, Viļņā – 578 000 iedzīvotāju, Varšavā – 2 180 000 iedzīvotāju, Maskavā – 8 300 000 iedzīvotāju, Berlīnē – 3 450 000 iedzīvotāju. Lai gan galvaspilsētu iedzīvotāju skaits ir atšķirīgs, tomēr šie uzvārdu sakopojumi nosacīti atspoguļo visas valsts antroponīmisko stāvokli – tie veido it kā uzvārdu izlasi.

Salīdzinājumam tika izmantots materiāls, kas iekļauts attiecīgo valodu uzvārdu vārdnīcās (šādu vārdnīcu pagaidām nav tikai latviešu un igauņu valodā), kā arī papildmateriāli no dažādiem zinātniskiem rakstiem un preses.

Tātad šim sastatāmajam darbam tika vākti materiāli gan no etimoloģiskajām uzvārdu vārdnīcām, gan no latviešu uzvārdu atgriezeniskās vārdnīcas (С т а л т м а н е 1981, 114–226), gan arī no attiecīgo galvaspilsētu telefonu abonentu grāmatām. Analizējamo latviešu uzvārdu kartotēku veido ap 1200 uzvārdu, kopā ar citu tautu uzvārdiem – ap 8700.

Par toponīmiskas cilmes uzvārdiem tiek uzskatīti tādi, kas radušies no dažādiem vietvārdiem: no apdzīvotu vietu vārdiem, mājvārdiem, ūdeņu nosaukumiem u. tml. Tradicionāli šajā analizē netiek nošķirti uzvārdi, kas darināti no pilsētu nosaukumiem, no

---

¹ Par personvārdiem latviešu uzvārdos skat. arī P. Balodis, Personvārdi (priekšvārdi) kā latviešu uzvārdu etimoni, – Studentu zinātniskās konferences “Aktuāli baltistikas jautājumi” tēzes, LU Filoloģijas fakultāte, Rīga, 2003, 31–32; I d e m, Antroponīmiskas izcelsmes uzvārdi Latvijā un kaimiņzemēs, – Tavs vārdadienu kalendārs – 2005, 2006, 2007, Rīga, 2004, 450–471.

tiem, kas darināti no pilsētu iedzīvotāju nosaukumiem. Jāpiebilst, ka toponīmiskas cilmes uzvārdiem semantiski ļoti tuvi ir vietas nozīmes uzvārdi, piemēram: *Aizups*, *Pārups*, varbūt arī *Kalniņš*, *Purviņš*.

Toponīmiskas cilmes antroponīmi norāda uz: 1) vietu, no kurienes cilvēks (hipotētiskais pirmais uzvārda īpašnieks) ir cēlies; 2) vietu, kur cilvēks dzīvo; 3) īpašuma vietu. Šī semantika ir universāla visām valodām, bet bieži novilkt šīs semantikas robežas ir gandrīz neiespējami.

Tā ir visai sarežģīta latviešu uzvārdu grupa. Skaitliski tā šķiet neliela, jo Latvijā nav daudz tādu uzvārdu, kas būtu darināti no atpazīstamu pilsētu nosaukumiem vai no pilsētu iedzīvotāju nosaukumiem. Tomēr tas ir mājīgs priekšstats. Tādus piemērus min jau Ernests Blese no senajiem 15. un 16. gs. dokumentiem (Blese 1929, 132 t.): *Margete Bouske* 1506, *Boweskenekesz* 1521 (= baušķenieks), *Czesnixs* 1462 (= cēsnieks), *Rou-nenex* 1538 (= raunenieks), *Talszenick* (= talsenieks).

Vēlāka laika materiālos var atrast šādus samērā reti sastopamus no oikonīmiem veidotus uzvārdus: *Alsviķis*, *Grobiņš*, *Nerets*, *Valmiers* (Сталтмане 1981, 104). Tomēr te dažreiz var būt tikai formas ārējā sakritība, piemēram, uzv. *Ludzis* nav saistāms ar vietvārdu *Ludza*, bet gan ar izlokšnes vārdu *ludzis* 'eine unanständig gekleidete, weichliche, kraftlose Person (nevīžīgi ģērbies cilvēks)' (ME II 510), uzv. *Bulduris* nav saistāms ar vietvārdu, bet gan ar apelatīvu *bulduris* 'der Schwätzer, Radebrecher, Polterer (pļāpa)' (ME I 348) (sal. Сталтмане 1981, 81, 91). Tātad šie divi uzvārdi būtu iekļaujami cilvēku raksturojošas semantikas uzvārdu grupā.

Arī mūsdienās Latvijā paretam sastopami oikonīmiskas cilmes uzvārdi: *Aglonietis* (1), *Alsviķis*, *Bauskis*, *Baušķenieks* (1), *Cēsis*, *Cēsiniēks*, *Dobelnieks*, *Grobiņš*, *Jelgavnieks*, *Kandava*, *Kurzeme* (1), *Nereta*, *Lubānietis* (6), *Ludzietis* (1), *Piebalga*, *Piebalgs*, *Rīdzenieks* (3), *Talsenieks*, *Tukumietis* (1), *Turaidis*, tomēr to frekvence, kā rāda uzvārdu biežuma vārdnīcas dati, ir ļoti zema (sal. Сталтмане 1981).

Pie toponīmiskas cilmes uzvārdiem jāmin arī tādi personvārdi, kas radušies no hidronīmiem, resp., upju vai ezeru nosaukumiem. Ernests Blese ir reģistrējis šādus piemērus no senajiem dokumentiem: *Alloxtne* (Blese 1929, 133), *Baltesersche* 1512, *van Burtneke* 1473, *Daugewete*, *Wentenex* 1558 (Blese 1929, 134). Mūsdienās Latvijā zināmi uzvārdi: *Daugava* (1), *Daugavietis* (35), *Dauguvietis*, *Gauja* (19), *Gaujenietis* (1), *Rūja* (9), *Venta* (4), *Ventenieks* (1) u. c.

Tomēr šāda tipa uzvārdus grūti noteikt un analizēt, jo gan Latvijā, gan Igaunijā un it īpaši Somijā ir ļoti daudz uzvārdu, kas radušies no mājvārdiem, ūdeņu nosaukumiem, kalnu, purvu vārdiem vai citiem toponīmiem, bet ar konkrētu, noteiktu topoobjektu tos saistīt bieži vien vairs nav iespējams. Piemēram, šādi latviešu uzvārdi

visticamāk varētu būt arī hidronīmiskas cilmes antroponīmi: *Andrupe, Indrupe, Maldupe, Mārupe, Meldrupe, Mellupe, Melnupe, Lielupe, Otrupe, Ozolupe, Pērļupe, Raudupe, Straujupe, Vijupe, Vitrupe, Gruzdupis, Ozolupis, Rasupis, Sausupis, Zaļupis, Graudups, Lazdups, Mergups* vai *Lielezers, Mellezers, Mežezers* u. c. Arī daudzi latviešu oikonīmiskas cilmes uzvārdi nav atpazīstami, jo onomastikā labi zināms ir apļa nominācijas princips: oikonīms > antroponīms > oikonīms (piemēram: mājvārds *Cielavas* ir devis mājas īpašniekam uzvārdu *Cielava*, bet to pēcteči uzcēla jaunsaimniecību un pēc uzvārda nosauca par *Cielaviņām*). Tomēr dažreiz vārda forma un semantika skaidri norāda uz oikonīmisku cilmi: uzv. *Auleciems* < oikonīms *Auleciems, Kalnciems* < *Kalnciems, Jaunciems* < *Jaunciems, Mežciems* < *Mežciems, Mārciems* < *Mārciems* (sal. Сталтмане 1981, 180).

Paretam gadās, ka vietvārds pārtop par uzvārdu bez ārējām formas izmaiņām (*Venta, Daugava, Gauja*), dažreiz mainot tikai sufiksālo galotni (*Bauskis*). Par kādām atsevišķām morfoloģiskām pazīmēm latviešu uzvārdos, kas norādītu uz iespējamo vietvārdisko cilmi, grūti runāt, tomēr var pamanīt raksturīgās iedzīvotāju izskaņas: *-nieks* un *-ietis*, kas visbiežāk sastopamas arī šīs izcelsmes uzvārdos.

Tā kā citās salīdzināmajās valodās Latvijas vietvārdi uzvārdos neparādās (kā vienīgais izņēmums varētu būt igauņu uzv. *Riga* (Henno 2000, 29), kaut gan igauņu literārajā valodā attiecīgais vietvārds ir *Riia*), tad šajā tabulā iekļauti tikai nedaudzi potenciāli no citzemju toponīmiem darināti latviešu uzvārdi (paralēli salīdzinājumam doti kaimiņtautu uzvārdi ar šo sakni).

Latviešu	Igauņu	Somu	Lietuviešu	Poļu	Krievu	Vācu
Ameriks	Ameerikas	–	–	Amerek	–	–
Donava	–	–	Dunojus I 545	Dunaj Dunajewski Dunajski	Дунаев 198 Дунаевский 198	
Maskavs Maskalāns	–	–	Maskolaitis Maskolēnas Maskolis Maskoliūnas Maskolius II 173	Moskva Moskowiak Moskwik	Москвин 115 Москвичёв 109 Москвич 257 Москов- ский 106	–
Orleāns (?)	–	–	–	Orleański	Орлеанский 180	–
Pliskavs < (?) Pleskava	Pleskau	–	–	–	–	–

Turpmāk īsi par citu salīdzināmo valodu antroponīmisko specifiku toponīmiskas izcelsmes uzvārdu sakarā.

Somijā arī ir vairāki uzvārdi, kas darināti no Somijas pilsētu un to iedzīvotāju vārdiem, piemēram: *Turku* (269), *Turkulainen* (269), *Turunen* (13189) – sal. pilsēta *Turku*, bet sal. arī senu somu apelatīvu *turku* ‘tirgus’ (Suk. 695).

Pēc somu uzvārdu etimoloģijas vārdnīcas datiem, no toponīmiem ir radušies ļoti daudzi mūsdienu uzvārdi, pat bez arējās formas izmaiņām, piemēram: *Aarikka* (116) < vv. *Aarikka*, kam savukārt ir personvārdiska cilme < zviedru pv. *Erik* (Suk. 57), *Hiiva* (80) < mājvārds vai ciema vārds *Hiiva* (Suk. 118), *Alitalo* (338) < mājvārds *Alitalo* (Suk. 66), *Ansamaa*² (232) < vv. *Ansamaa* (somu *maa* ‘zeme’), *Asunmaa* (316) < vv. *Asunmaa*, *Elomaa* (1208) < vv. *Elomaa*, *Kalliomaa* < vv. *Kalliomaa*, *Karhumaa* < vv. *Karhumaa*, *Niittymaa* < vv. *Niittymaa*, no oronīmiem darinātie uzvārdi *Isomäki* (somu *mäki* ‘kalns’), *Järvenmäki*, *Kaunismäki*, *Kauramäki*, no limnonīmiem acīmredzot radušies tādi uzvārdi kā *Haukijärvi* (somu *järvi* ‘ezers’), *Hautajärvi*, *Hirvijärvi*, *Kalliojärvi*, *Kivijärvi*, *Kuusijärvi*, *Lumijärvi* un daudzi citi. Somu uzvārdi tiek darināti, arī saīsinot vietvārdus: *Lainio* (448) < vv. *Lainiotunturi*, *Lainiovaara* (Suk. 286) u. c. Somijā ir daudzi uzvārdi, kas ārēji pilnīgi sakrīt ar mājvārdiem: ar laiku mājvārdi un uzvārdi sākti lietot, apzīmējot atšķirīgas lietas (P a i k k a l a 2004, 634). No citu valodu uzvārdu sistēmas viedokļa neparasti ir somu defisuzvārdi, kas radušies no mājvārdiem: ar 1. komponentu *ala-* ‘lejas, apakš-, apakšējais’: *Ala-Kokko*, *Ala-Nissilä*, *Ala-Outinen*, *Ala-Poikela* (sal. mājvārdus Latvijā: *Lejas Kalēji*, *Lejas Blusiņi*, tomēr šāda tipa uzvārdi Latvijā nav izveidojušies); ar 1. komponentu *yli* ‘pāri, virs’, *ylä* ‘augš-, augšējais’: *Yli-Viikari*, *Ylä-Hollo*, *Ylä-Mattila* (sal. arī Latvijā vv. *Augškalēji*). Liekas, ka tieši Somijā – salīdzinājumā ar citām sastatāmajām kaimiņtautām – ir visvairāk toponīmiskas izcelsmes uzvārdu.

Igauņu uzvārdu pētnieki raksta, ka bijuši tādi muižnieki, kas saviem kalpiem devuši pilsētu vārdus kā uzvārdus: *Walk*, *Werro*, *Reval*, *Baldisport*, *Hapsal*, bet kaimiņu muižās – *Hamburg*, *Lübek*, *Rostok*, *Bristol*, *London*, *Lieverpohl*, *Portsmouth*, *Poltava*, *Dünabeck*, *Kiof*, *Nowgorod*, *Willandi*, *Helsing* u. c. Jāpiebilst, ka attiecīgo muižu īpašnieks bijis viens un tas pats Oto von Taube (H e n n o 2000, 29). Šādu uzvārdu Latvijā nav, lai gan attiecīgi oikonīmi – galvenokārt mājvārdi – ir pazīstami (ir gan *Londonas*, gan *Parīzes*, gan *Vīnes* arī Latvijā).

Arī mūsdienās vismaz 1/5 vai 1/4 daļa no visiem igauņu uzvārdiem ir radušies no apdzīvotu vietu vārdiem (K a l l a s m a a 1988, 479). Galvenokārt tie darināti no māju un citu apdzīvotu vietu vārdiem, piemēram: uzv. *Pern* < mājvārds *Perni*, uzv. *Munk* <

² Pēc E. M. Nerhi datiem, tieši salikteni ar *-maa* ir visizplatītākie Somijā (N ä r h i 1996, 88).

mālvārds *Munga*. Bet ir daudzi igauņu uzvārdi, kas radušies no citiem vietvārdiem (oronīmiem, hidronīmiem utt.): *Linnamägi, Anijärv, Paenurme, Saaremaa* u. c. (S a a - r a s t e II, 15)

Arī morfoloģiski derivatīvās pazīmes var norādīt uz oikonīmisku antroponīma cilmi: ir zināms, ka igauņu uzvārdi ar izskaņām *-ste* un *-de* lielākoties ir vietvārdiskas cilmes vārdi, kas radušies no mālvārda vai ciema nosaukuma: *Singaste, Uluste, Mikku-de, Hagode, Himmode* (S a a r a s t e I, 139; H e n n o 2000, 21).

Poļu valodā arī ir daudz vietvārdiskas izcelsmes uzvārdu, bet arī tos – tāpat kā latviešu detoponīmiskos vietvārdus – pēc semantikas jau minētā iemesla dēļ nav viegli nošķirt un saistīt ar kādu konkrētu vietvārdu. Kā raksta J. Bistrōns, personvārdu darināšanas veids no vietvārdiem ir vienkāršs, saprotams un ļoti sens (B y s t r o ņ 1936, 35), piemēram: vv. *Makowa* > uzv. *Makowski*, vv. *Dąbrowy* > uzv. *Dąbrowski*. Vēl viens piemērs: vīrs vārdā *Jan*, kas dzimis vietā ar nosaukumu *Brzezia*, senākajos aktos ir reģistrēts kā *Joannes de Brzezie*, bet jau 15. gs. rakstīts kā *Brzeziński* (B y s t r o ņ 1936, 35 t.). Pie senajiem poļu uzvārdiem minēti *Gdański, Lublin, Lwów* u. c. (R y m u t 1991, 120, 175). Vēl daži iespējami toponīmiskas cilmes poļu uzvārdi: *Białostocki, Białotecki, Dobrołęcki, Czerwonogrodzki*. Lielākoties uzvārdus no vietvārdiem poļu valodā darināja ar izskaņu *-ski* (B y s t r o ņ 1936, 42), tiem piemita aristokrātiska pieskaņa: *Poznański, Lipowski, Chrzanowski, Szydłowski*. (Enc., 240 t.).

Starp **lietuviešu** uzvārdiem jau 16. gs. reģistrēti tādi, kas darināti no vietvārdiem, piemēram, *Eiragolisskis, Jurbarkisskis, Moissagolisskis, Punisskis, Wielionisskis* (M a - c i e j a u s k i e n ě 1991, 228). Z. Zinkevičs, pētīdams 17. gs. Viļņas lietuviešu antroponīmus, ir konstatējis, ka vilniešiem ļoti reti tiek norādīta dzīves vai darba vieta, resp., personvārdu, kas radušies no vietvārdiem, dokumentos ir samērā neliels skaits (Z i n - k e v i č i u s 1977, 63). Arī mūsdienās vietvārdiskas cilmes uzvārdu Lietuvā ir nedaudz. Pārsvārā tie darināti ar izskaņām *-iškis* un *-ietis* (kā attiecīgas vietas iedzīvotāju nosaukumi): *Panemunīškis* < *Panemunė*, *Puniškis* < *Punia*, *Simniškis* < *Simnas*, *Veliuonīškis* < *Veliuona*, *Vilniškis* (*Vilniškáitis*) < *Vilnius*; *Biržiētis* < *Biržai*, *Kauniētis* (varbūt arī *Kauneckas*) < *Kaunas*, *Kurkliētis* < *Kurkliai*. Ir arī mājīgi gadījumi, piemēram: liet. uzv. *Kaunas* nav saistāms tieši ar pilsētas vārdu, bet ar liet. *kaunis, kaunė* ‘cīņa, kau-tiņš’ (LKŽ V 436), *káuti* ‘sist, cīnīties’ (LKŽ V 449) (LPŽ I 950), bet liet. uzv. *Vilnius*, kā minēts Lietuviešu uzvārdu vārdnīcā, varbūt ir iesauku cilmes antroponīms < liet. *vilna* (LPŽ II 1219). Nav īsti skaidrs, vai ar pilsētu vārdiem saistāmi arī tādi uzvārdi kā *Alytà, Klaipėdžius* (LPŽ I 86; LPŽ II 1011).

Krievu valodā uzvārdus mēdz dalīt patronīmiskajos un nepatronīmiskajos. B. Unbegauns raksta, ka nepatronīmiskie tiek uzskatīti par ukraiņu vai baltkrievu cilmes

uzvārdiem (Унбегуаун 1989, 215). Lai gan detoponīmisku uzvārdu Krievijā nav tik daudz kā patronīmisko vai no profesijām darināto, tomēr šī grupa arī ir viena no senākajām, daži šādi uzvārdi fiksēti vismaz jau 14. gs.; tādā veidā darināti vairāki muižnieku uzvārdi: *Белосельский* < *Белое Село*, *Белозерский* < *Белоозеро*, *Ростовский* < *Ростов*. Sastopami arī jaunāka laika darinājumi: *Московский*, *Можайский*, *Новгородский*, *Костромский*, *Китайгородский* (darināts no Maskavas rajona nosaukuma), arī *Петербургский* un *Питерский* (Унбегуаун 1989, 105). Krievu valodā kādas vietas iedzīvotāju nosaukumi tiek darināti ar izskaņu *-ец* vai *-анин/-янин* + *-ов*, *-ин* + *-ов*, *-як-* + *-ов*. Ir vairāki atbilstoši uzvārdi: *Полтавец*, *Волынец* (Унбегуаун 1989, 216), *Смоляников* (< *Смоленск*), *Полчаников* (< *Полоцк*) (Унбегуаун 1989, 107), *Вологдин* (< *Вологда*), *Бухаринов* (< *Бухара*) (Унбегуаун 1989, 115, 108), *Пермяков* (< *Пермь*) (turpat, 112), tomēr visbiežāk uzvārdi no ģeogrāfiskiem nosaukumiem tiek darināti ar izskaņu *-ский*. Ievērojami mazāk Krievijā ir uzvārdu, kas saistāmi ar hidronīmiem: *Волгин* (< *Волга*), *Дончак*, *Донских* (< *Дон*), *Днипрук*, *Днипровский* (acīmredzami ukraiņu izcelsmes uzvārdi) (< *Днипро*) (turpat, 115, 216). Krievu valodā arī ir neparasti uzvārdi, kas darināti no “eksotiskiem” vietvārdiem: *Альпийский*, *Амстердамов*, *Перуанский*, *Сорбонский* (turpat, 180). В. Ungebauns šos uzvārdus sauc par mākslīgiem veidojumiem.

Krievijas ebreju uzvārdiem, par kuriem arī raksta Boriss Unbegauns, raksturīgi, ka tie ir darināti no ģeografiskajiem nosaukumiem, tomēr tie (no Vācijas emigrējušo jidiša runātāju tradicionālie uzvārdi) nav seni. Bieži tie darināti bez piedēkļa: *Ауербах*, *Гинзбург*, *Франкфурт*, *Эпштейн* (apdzīvota vieta kalnos). Nereti šajos uzvārdos toponīmi ir izkropļoti līdz nepazīšanai: *Гурович*, *Гурвич*, *Гурвиц* < *Hořovice* Čehijā, *Ойстрах* < *Österreich* (Austrija) (Унбегуаун 1989, 263). Savukārt jau Krievijā, Ukrainā vai Baltkrievijā veidotajiem ebreju uzvārdiem raksturīga izskaņa *-ский* (īpaši, ja uzvārds darināts no lielāka ģeogrāfiska objekta nosaukuma): *Бродский* (< *Броды*), *Слуцкий* (< *Слуцк*), *Шаргородский*, *Могилевский* u. c.

Vācu valodā uzvārdi arī ir darināti no apdzīvotu vietu nosaukumiem (*Berlin*, *Leipzig*, *Neundorf*, *Römer*, *Naumburg*, *Wasserburg*, *Klingenburg*, *Oberndorfer*, *Oostendorp*), no kalnu vārdiem (*Brocken*, *Fichtelberg*, *Katzenstein*), no upju nosaukumiem (*Elbe*, *Saale*, *Schwarzbach*) u. c. (Naumann 1989, 16; Kunze 1998, 85, 89). Uzvārdi no upju nosaukumiem tiek darināti samērā reti. Ir sastopami vienas saknes uzvārdu daudzi varianti: *Köl(l)n*, *Köl(l)ner*, *von Cölln*, *von Köln*, *Kölsch*, *Köll(i)sch*, *Kölling*, *Cölnermann*, *Kölnmann* u. c. (Kunze 1998, 85, 87).

Vācu uzvārdi ir darināti no vietvārdiem dažādos veidos:

1. Senākais šādu uzvārdu tips ir veidojumi ar prepozīcijas *von* palīdzību: *Hans von Nürnberg*.

2. Derivāti ar izskaņu *-er*: *Hans Nürnberger*. Te jāmin tādi uzvārdu piemēri kā *Bamberger, Bayreuther, Mauersberger, Tanne(n)berger, Thierfelder*.
3. Vietvārdi, kas bez izmaiņām kļuvuši par uzvārdiem: *Hans Nürnberg*. Citi šāda tipa piemēri: *Amberg, Auerbach, Benndorf, Gleisberg, Lichtenfeld, Oldenburg, Römhild, Steinbach, Thalheim, Wildenhain* u. c. (N a u m a n n 1989, 23)

Savulaik Ernests Blese ir rakstījis, ka, etimoloģizējot uzvārdus, “bieži ir jāaprobežojas ar iespējamību konstatēšanu, jo, laika maiņās pārvērdamies, uzvārdi bieži pazaudējuši ļaužu apziņā savu pareizo valodisko pamatu, nomaldīdamies pa attīstības sānu ceļiem, un tā pārgrozījušies (dažreiz arī apzinīgi pārgrozīti), ka viņu pirmveids un pirmnozīme grūti izdibināma” (B l e s e 1929, 26). Tāpēc uzvārdu studijas prasa vislielāko atturību spriedumos un visstingrāko kritiku.

Salīdzinot latviešu, igauņu un somu uzvārdu sistēmu no semantikas, kā arī no cilmes un vārddarināšanas viedokļa, jāsecina, ka līdzīgā ir daudz vairāk nekā atšķirīgā. Kā varētu izskaidrot šādu strukturāli atšķirīgu valodu antroponīmisko sistēmu līdzību? Liekas, ka somugru substrātam te nav īpaši svarīgas lomas. Vēstures gaitā ir izveidojies kopīgs “antroponīmiskais pasaules uzskats”, pat kopīga “antroponīmiskā gaume” (С т а л т м а н е, К а ч а н о в а 1985, 131). Te būtu jāpiemin gan vācu valodas (arī vācu antroponīmijas) ietekme, gan Latvijas un Igaunijas vienlaicīga iekļaušana Krievijas impērijas sastāvā (18. gs. sākumā), gan kopīga kultūras zona, kopīga reliģija, uzvārdu rašanās apmēram vienā un tajā pašā laikā, uzvārdu tautiskošana 20. gs. sākumā u. c. Paralēles ar vācu valodas uzvārdiem ir acīmredzamas, tomēr semantikā un it īpaši dažādas semantikas salikteņu veidošanā vairāk kopīga latviešu uzvārdiem ir ar igauņu un somu antroponīmiem. Savukārt daudz līdzīga uzvārdu attīstības vēsturē un to semantikā ir poļu, lietuviešu un krievu antroponīmiskajā sistēmā, kur uzvārdi lielākoties radušies kā patronīmi (no personvārdiem), kā arī no iesaukām, profesiju nosaukumiem u. c. Bet acīmredzot lielākais šo atšķirību iemesls ir tas, ka lietuviešu, poļu, krievu un vācu uzvārdi galvenokārt attīstījušies dabiskā ceļā, savukārt latviešu, igauņu un somu uzvārdi lielākoties piešķirti ar īpašu rīkojumu.

LATVIAN SURNAMES OF TOPONYMIC ORIGIN: A COMPARATIVE ANALYSIS

Summary

This article is devoted to the question of the origin of Latvian surnames in comparison with personal names in the neighbouring languages – Estonian, Finnish, Lithuanian, Polish, Russian, and German. It is well known in onomastics in general that surnames usually are derived from appellatives and from personal or place names. Since the Latvian system of personal names is rather new, the majority of

surnames of Latvian origin are coined on the basis of Latvian appellatives with various meanings. There are many fewer surnames coined from other personal names (there are rather few surnames of patronymic origin). The surnames, which can be supposed to be of toponymic origin (related to concrete geographical objects) are also few in number. But actually it is very difficult to recognize them, because semantically they are very close to the surnames the primary denotation of which is location. Primary personal names derived from place names denote: place from which a person comes; place where a person lives; or place where a person owns property. This type of Latvian personal names has been known from as far back as the 15th–16th centuries. Nowadays there are Latvian surnames coined from Latvian estate names, hydronyms, and a very few from the names of foreign geographical objects. Most often the place name with Ø affixation or with a suffix becomes a surname. Moreover, suffixes denoting inhabitants (*-nieks*, *-ietis*) are used in the derivational process.

Comparison with other neighbouring languages shows that the situation with regard to surnames is similar also in Estonian and Finnish. It seems that in Finnish the most common way of deriving surnames is from place names.

SAĪSINĀJUMU SARAKSTS

- dial. – dialekta forma
- ig. – igauņu
- kr. – krievu
- latv. – latviešu
- liet. – lietuviešu
- pv. – personvārds
- u. c. – un citi
- uzv. – uzvārds
- val. – valoda
- vv. – vietvārds

AVOTI

Familiennamen. Bearbeitet von Rosa und Volker Kohleim, Bibliographisches Institut&F.A.Brockhaus AG, Duden, Mannheim, 2000.

LPŽ – Lietuvių pavardžių žodynas, I, II, Vilnius, 1985, 1989.

Suk. – P. Mikkonen, S. Paikkala, Sukunimet, Helsinki, 1983, 1992 [trešais izdevums 2000], Rīga, Rīgas rajons + Jūrmala.

Rymut K., 1999–2001, Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny, I (A–K)– II (L–Ż), Kraków.

Ганджина И. М., 2001, Словарь современных русских фамилий, Москва.

Никонов В. А., 1993, Словарь русских фамилий, Москва.

Сталтмане В., 1981, Латышская антропонимия. Фамилии, Москва.

Helsingin seudun puhelinluettelo. Kotihakemisto, I, 1998.

Privātpersonu un uzņēmumu katalogs. Rīga, Rīgas rajons + Jūrmala, 1999–2000.

Tallinna ja Harjuma telefonikataloog. Kontakt! 1999–2000.

Telefonų knyga, Vilnius, 1999.

Warszawa 2001. Nowa książka telefoniczna. Klienci indywidualni. Telekomunikacja Polska S.A.

<http://ee.www.ee/Nimed/>

LITERATŪRA

- Blese E., 1929, Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas, I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XVIII–XVI g.s.), Rīga.
- Butkus A., 1990, Lietuvių pravardės, Kaunas.
- Bystron J. St., 1936, Nazwiska polskie, Lwów, Warszawa.
- Enc. – Encyklopedia języka polskiego, red. Stanisław Urbańczyk i Marian Kucała, Wrocław etc., 1999.
- Henno K., 2000, Eesti priinimed. Jaani kihelkond, Tallinn.
- Kallasmaa M., 1988, Muutuv ja psiv nimemaailm, – Keel ja Kirjandus, VIII, 477–485.
- Kunze K., 1998, dtv-Atlas. Namenkunde Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet, Printed in Germany.
- LPŽ – Lietuvių pavardžių žodynas, I, II, Vilnius, 1985, 1989.
- Maciejauskienė V., 1991, Lietuvių pavardžių susidarymas, Vilnius.
- Naumann H., 1989, Familiennamenbuch (herausgegeben von Horst Naumann), Leipzig.
- Närhi E. M., 1996, Suomalaista sukunimikäyntöä, Helsinki.
- Paikkala S., 2004, Se tavallinen Virtanen (Suomalaisen sukunimikäyntännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921), Helsinki.
- Saareste I – A. Saareste, Eesti liignimedest varemalt, nüüd ja tulevikus, – Nimede eestistamise kesктоimkonna kirjastus, Tallinn, 1935, 139–147.
- Saareste II – A. Saareste, Pilk eesti nüüdseile perekonnanimedele, – Ärätrkk EÜS album X, 1934, 84–100.
- Suk. – P. Mikkonen, S. Paikkala, Sukunimet, Helsinki, 1983, 1992 [trešais izdevums 2000].
- Upeļnieks K., 1936, Uzvārdu došana Vidzemes un Kurzemes zemniekiem, Rīga.
- Zinkevičius Z., 1977, Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje, Vilnius.
- Сталтмане В., Т. Качанова, 1985, О некоторых параллелях в латышской, литовской и эстонской антропонимии, – Baltu valodas senāk un tagad, Rīga, 127–132.
- Унбегаун Б. О., 1989, Русские фамилии, Москва.

Pauls BALODIS

LU Filoloģijas fakultāte

Visvalža ielā 4a

LV-1050 Rīga

Latvija

[pauls.balodis@gmail.com]